

Світлана Сорока

Навчально-науковий інститут права і психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
доц. кафедри кримінального права і процесу
канд. юрид. наук, доц.

Галина Римарчук

Навчально-науковий інститут права і психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
асист. кафедри кримінального права і процесу
канд. юрид. наук

ЦИВІЛЬНИЙ ВІДПОВІДАЧ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

©Сорока С., Римарчук Г., 2018

Розглянуто питання, пов'язані із з'ясуванням деяких аспектів правового статусу цивільного відповідача як учасника (суб'єкта) кримінального провадження. Участь осіб у кримінальному провадженні потребує чіткого знання прав та обов'язків кожного учасника цих відносин, зокрема і цивільного відповідача. Визначено, що цивільний відповідач є самостійним учасником кримінального процесу, який відповідно до свого статусу має мати права та обов'язки, які мають бути безпосередньо визначені кримінальним процесуальним законодавством. Запропоновано зміни до чинного кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: кримінальне провадження; цивільний відповідач; правовий статус.

Светлана Сорока, Галина Римарчук

ГРАЖДАНСКИЙ ОТВЕТЧИК В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье рассмотрены вопросы, связанные с выяснением некоторых аспектов правового статуса гражданского ответчика как участника (субъекта) уголовного производства. Участие лиц в уголовном производстве требует четкого знания прав и обязанностей каждого участника этих отношений, в том числе и гражданского ответчика. Определено, что гражданский ответчик является самостоятельным участником уголовного процесса, согласно своему статусу обязан иметь права и обязанности, которые должны быть непосредственно определены уголовным процессуальным законодательством. Предложены изменения в действующем уголовном процессуальном законодательстве.

Ключевые слова: уголовное производство; гражданский ответчик; правовой статус.

Svitlana Soroka

Institute of Jurisprudence and Psychology,
Lviv Polytechnic National University»,
Department of Criminal Law and Procedure,
Ph. D., Assoc. Prof.

Galina Rimarchuk

Institute of Jurisprudence and Psychology,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Criminal Law and Procedure,
Ph. D.

CIVIL RESPONSIBLE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article deals with issues related to elucidation of some aspects of the legal status of a civil defendant as a participant (subject) of criminal proceedings. The participation of persons in criminal proceedings requires a clear knowledge of the rights and obligations of each participant in these relations, since within the framework of this proceeding activity is carried out which may result in bringing the person to criminal liability that will result in a certain restriction of his rights and freedoms. A person who is liable for compensation for damage in a criminal proceeding is a civil defendant who has the responsibility to be responsible for the claims brought by the plaintiff within the limits and in the circumstances determined by the procedural law. Thus, a civilian defendant as a party to a criminal proceeding is a person who is defending himself and being involved in answering a claim made by the plaintiff. It is determined that the civil defendant is an independent participant in the criminal process, who, according to his status, should have rights and obligations that must be directly determined criminal procedural law. Proposed changes to the existing criminal procedural legislation.

Key words: criminal proceedings; civil defendant; legal status.

Постановка проблеми. Одним з вагомих етапів здійснення судово-правової реформи стало удосконалення кримінально-процесуального законодавства у напрямі його демократизації й увідповіднення його міжнародним стандартам. Питання прав і свобод людини і громадянина нині є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світової співдружності. Саме стан у сфері забезпечення прав і свобод особи, їхньої практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави і суспільства загалом. Конституційні норми, в яких закріплені ці права та свободи, виступають основою для деталізації їх в галузевому законодавстві, де конкретно здійснюється регулювання всіх аспектів їх дії. Участь осіб в кримінальному провадженні вимагає чіткого знання прав та обов'язків кожного учасника цих відносин, зокрема і цивільного відповідача. Усе це спрямовано на досягнення законності та правопорядку в нашій державі, захисту головної її цінності – прав та законних інтересів людини.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемні аспекти участі цивільного відповідача у кримінальному провадженні досліджували такі науковці: В. Глов'юк, Л. Б. Коваленко, В. Т. Маляренко, Л. Д. Кокорев, М. М. Михєєнко, В. Т. Нор, Г. М. Омеляненко, О. В. Рибалка, В. М. Тертишник, В. П. Шибіко та ін.

Метою статті – є дослідити цивільного відповідача як учасника (суб'єкта) кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Прийняття Кримінального процесуального кодексу (далі КПК) України 13 квітня 2012 року і подальше реформування законодавства сприяло змінам правового статусу учасників кримінального провадження. Основною метою законодавця є покращення ефективності правової регламентації захисту прав та свобод усіх учасників кримінального провадження. Уся діяльність держави повинна бути спрямована на реальне забезпечення прав і свобод своїх громадян, поваги до особи та як найширшого визнання загальнолюдських цінностей. Особливої уваги такий обов'язок держави набуває у разі найнебезпечнішого порушення прав особи в державі – вчинення кримінального правопорушення. Здебільшого під час вчинення кримінального правопорушення особі завдано шкоди (майнової, моральної, фізичної). Обов'язковою обставиною, що підлягає доказуванню під час здійснення кримінального провадження є вид і розмір завданої шкоди (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК) [1]. Ця обставина має важливе кримінальне процесуальне значення. Отже, завдання кримінального судочинства полягають не лише у призначенні покарання особі, котра вчинила кримінальне правопорушення, але й в усуненні його наслідків, зокрема, пов'язаних з порушенням майнових прав громадян, підприємств, установ, що потерпіли від вчинення кримінального правопорушення. Відшкодування матеріальної шкоди має важливе значення для усунення наслідків кримінального правопорушення поновлення порушених прав громадян, підприємств, установ, організацій. Відповідно до рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30.01.2003 р.[2] правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, якщо воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне поновлення в правах. Отже, держава зі своєї сторони забезпечує швидке, повне і неупереджене досудове розслідування і судовий розгляд, дотримуючись завдань кримінального провадження, одним із яких є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Участь будь-якого суб'єкта у кримінальному провадженні зумовлює чіткого визначення його прав та обов'язків, оскільки у межах цього провадження виконують діяльність, яка може мати наслідком притягнення особи до кримінальної відповідальності, що зумовить певне обмеження її прав та свобод. Особа, на яку покладається обов'язок відшкодування заподіяної шкоди у кримінальному провадженні, є цивільний відповідач, який має обов'язок нести відповідальність за позовними вимогами, що пред'явлені позивачем у межах та за обставин визначених процесуальним законом. Отже, цивільний відповідач як учасник кримінального провадження є особою, яку обороняють і залучають до відповіді щодо вимоги заявленої позивачем.

Відповідно до ч. 1 ст. 62 КПК України [1] цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка відповідно до положень законодавства повинна нести цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну злочинним діянням підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка його вчинила, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, передбаченому чинним законодавством України. Права та обов'язки цивільного відповідача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. Хоча КПК України немає окремої норми, яка б визначала права та обов'язки цивільного відповідача, проте в ч. 3 ст. 62 КПК України зазначено, що цивільний відповідач володіє правами та обов'язками, які передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, в тій частині, яка стосується цивільного позову. Крім того, він має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього. Варто також зауважити, що цивільний відповідач повідомляється про прийняті процесуальні рішення у відповідному кримінальному провадженні, які безпосередньо стосуються цивільного позову, та отримує їхні копії у випадках та в порядку, передбачених чинним КПК України для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому [1].

Підставою для участі у кримінальному провадженні цивільного відповідача є у сукупності: подання позовної заяви до органу досудового розслідування або суду і встановлення особи, до якої може бути заявлено цивільний позов. Адже, як показує юридична практика, що не завжди

підозрюваний чи обвинувачений виступає як цивільний відповідач, оскільки доволі часто така відповідальність покладається й на інших осіб, які у передбачених законодавством випадках несуть цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну злочинним діянням підозрюваного, обвинуваченого.

У зв'язку із цим необхідно погодитися із думкою ряду науковців про те, що осіб, на яких покладається обов'язок щодо відшкодування матеріальної шкоди у межах кримінального провадження, варто розділяти на дві групи: 1) особа, яка безпосередньо заподіяла шкоду шляхом вчинення кримінального правопорушення; 2) особа, на яку відповідно до положень чинного законодавства України покладено обов'язок нести матеріальну відповідальність за вчинення протиправних дій іншими особами [3, с. 116; 4, с. 29–30; 7, с. 141].

Отже, якщо цивільним відповідачем є сам підозрюваний або обвинувачений, то відшкодування заподіяної матеріальної або майнової шкоди покладається на нього. Тому доцільно розглянути випадки, коли в силу певних приписів у законі цивільним відповідачем є особа, на яку покладено обов'язок нести матеріальну (моральну) відповідальність за вчинення протиправних дій іншими особами. Ця підстава міститься в різних галузях права: цивільного, сімейного, трудового. Так, якщо особа, яка на момент учинення злочинного діяння не досягла встановленого законодавством віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, не може набувати статусу підозрюваного, обвинуваченого, й тому у межах кримінального провадження розгляд цивільного позову про відшкодування шкоди, заподіяної їй діями, не передбачений, що підтверджує ч. 1 ст. 62 КПК України, яка не передбачає малолітню особу, що не досягла встановленого віку кримінальної відповідальності, серед осіб, за дії яких несе відповідальність цивільний відповідач. У зв'язку із цим відшкодування шкоди, завданої суспільно небезпечними діями малолітньої особи, вирішуються у порядку цивільного судочинства [6, с. 201]. У разі вчинення суспільно небезпечного діяння неповнолітнім віком від 14 до 18 років встановлено відповідальність батьків, (усиновлювачів), опікунів, (піклувальників) або навчальної, лікувальної або виховної установи, під наглядом якої перебував або повинен був перебувати неповнолітній у момент вчинення кримінального правопорушення (цивільне і сімейне законодавство). Власник джерела підвищеної небезпеки для оточуючих (транспорт, мережа струму, механізми обертання тощо) відповідає за шкоду, причиною якої стало це джерело (цивільне законодавство). Власник підприємства відповідає за шкоду звини його найманого працівника, яка була завдана під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (трудове і цивільне законодавство). У разі заподіяння шкоди незаконними діями органів досудового розслідування під час здійснення кримінального провадження або незаконним засудженням особи судом, відповідальність несе держава, яка є цивільним відповідачем. Отже, положеннями чинного законодавства України передбачено доволі вагомий кількість випадків, відповідно до яких цивільний позов у межах кримінального провадження може бути пред'явлено не до безпосереднього заподіявача відповідної шкоди.

Стосовно функціональної спрямованості діяльності цивільного відповідача у межах кримінального провадження, то для її визначення доцільно застосовувати термінологічні конструкції «заперечення проти позову» та «захист від цивільного позову», що, зважаючи на положення ч. 2 та ч. 3 ст. 62 КПК України, надає підстави для віднесення вищевказаної функціональної діяльності цивільного відповідача до загального поняття захисту. Важливою ознакою, яка характеризує правовий статус цивільного відповідача, є те, що він є суб'єктом цивільно-правової відповідальності у рамках кримінального процесу. Ця ознака передбачає: відшкодування збитків потерпілому (потерпілим); передачу індивідуально визначеної речі; компенсування моральної шкоди потерпілому (потерпілим); відновлення становища, що існувало до порушення права потерпілого (потерпілих); припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення [5, с. 129]. А вже рішення про притягнення як цивільного відповідача приймається щодо кожної особи.

Зважаючи на це, слід погодитися із думкою О. В. Рибалка про те, що цивільний відповідач у частині, що стосується цивільного позову, володіє такими правами: знати зміст цивільного позову; бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, а також отримати їх роз'яснення; давати пояс-

нення, показання з приводу пред'явленого цивільного позову; збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, що стосуються пред'явленого цивільного позову; брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; застосувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь; заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про гарантування безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; заявляти відводи, тощо. Висловлюючи заперечення проти пред'явленого цивільного позову, він може: заперечувати наявність обставин, які дають змогу вважати його матеріально відповідальним за шкоду, завдану злочинцем; оспорювати існування причинового зв'язку між злочинними діяннями і наслідками, що настали; доводити менший розмір шкоди, яку він повинен відшкодувати; спростовувати вимоги цивільного позову та обставини, на яких вони ґрунтуються [3, с. 117].

Доцільно також наголосити, що слушно видається думка Л. Б. Коваленко, яка досліджуючи правовий статус цивільного відповідача як суб'єкта доказування у кримінальному провадженні, зауважує, що цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого тільки в тій частині, яка безпосередньо стосується цивільного позову. Хоча він і не задіяний у всіх етапах процесу доказування, він наділений правом збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази, тобто є суб'єктом кримінального процесуального доказування в частині, що стосується цивільного позову, що, своєю чергою, дає змогу стверджувати, що він є самостійним суб'єктом кримінального процесуального доказування [7, с. 140]. Водночас, зазначає Л. Б. Коваленко, цивільний відповідач законодавцем не віднесений до сторін кримінального провадження, а таким чином не включений до переліку осіб, які, відповідно до ст. 93 КПК України, наділені правом на збирання доказів і пропонує доповнити п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, що до сторони захисту слід зарахувати цивільного відповідача (в частині, що стосується цивільного позову) [7, с. 141]. Зважаючи на правовий статус цивільного відповідача у кримінальному провадженні, слід погодитись, що його обов'язками доцільно визначити такі: 1) прибувати за викликом до слідчого, прокурора, суду, а в разі неможливості прибути в призначений строк – заздалегідь повідомити про це; 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 3) підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Вищезазначені права та обов'язки цивільного відповідача доцільно розкрити в ч. 3 ст. 62 КПК України.

Висновки. На нашу думку, цивільного відповідача доцільно вважати самостійним учасником кримінального провадження, правовий статус останнього у кримінальному провадженні передбачає наявність у нього відповідних прав та обов'язків, що дає можливість окреслити сутність, структуру та межі кримінальних процесуальних прав та обов'язків, обумовлених безпосередньо статусом сторони як учасника процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 37. Ст. 11.*
2. *Рішення Конституційного Суду України: від 30.01.2003 р., № 3-рп/2003. Офіційний вісник України. 2003. № 6. Ст. 245.*
3. *Рибалка О. В. Проблемні аспекти статусу цивільного відповідача як суб'єкта доказування у кримінальному провадженні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Серія «Юриспруденція», 2013. № 6-3. Т. 2. С. 116–118.*
4. *Остапенко С. І. Суб'єкти матеріальної відповідальності в кримінальному процесі. Судова апеляція, 2008. № 3. С. 29–34.*
5. *Кравченко Н. С. Участь цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 2015. № 2. С. 125–135.*
6. *Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / Відп.*

ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. 1104 с. 7. Коваленко Л. Б. Цивільний позивач та цивільний відповідач як суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти власності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право», 2016. № 36(2). С. 138–141.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 roku* [The Criminal Procedural Code of Ukraine dated April 13, 2012] No. 4651-VI. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2012. No. 37. St. 11.
2. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy: vid 30.01.2003r.* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine: dated January 30, 2003] No. 3-rp/2003. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2003. No. 6. St. 245.
3. Rybalka O. V. *Problemni aspekty statusu tsyvilnoho vidpovidacha yak subiekta dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni.* [Problematic aspects of the status of a civil defendant as a subject of evidence in a criminal proceeding] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: Seria «Iurysprudentsiia», 2013. No. 6-3. T. 2. S. 116–118.
4. Ostapenko S. I. *Sub`iekty materialnoi vidpovidalnosti v kryminalnomu protsesi.* [Subjects of material liability in criminal proceedings] Sudova apeliatsiia, 2008. No. 3. S. 29–34.
5. Kravchenko N. S. *Uchast tsyvilnoho vidpovidacha v dokazuvanni tsyvilnoho pozovu.* [Participation of the civil defendant in proving a civil action]. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, 2015. No. 2. S. 125–135.
6. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar* [Criminal Procedural Code of Ukraine: scientific and practical commentary] / Vidp. red.: S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, V. Yu. Zakharchenko. Х.: Odissei, 2013. 1104 s.
7. Kovalenko L. B. *Tsyvilnyi pozyvach ta tsyvilnyi vidpovidach yak subiekty dokazuvannia u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo zlochyniv proty vlasnosti.* [Civil plaintiff and civil defendant as subjects of evidence in criminal proceedings against property offenses] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria «Pраво», 2016. No. 36(2). S. 138–141.

Дата надходження: 27.04.2018 р.